

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ НА НАУКИ УКРАЇНИ

ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до соціологічного практикуму

**" Регіональна соціологія.
Соціологія урбанізму"**

Дніпропетровськ – 2007

Методичні вказівки до соціологічного практикуму «Регіональна соціологія. Соціологія урбанізму» для студентів денної та заочної форм навчання / Укладач: Л.Є. Чернова. – Дніпропетровськ: ПДАБтаА, 2007. – 44 с.

Методичні вказівки до соціологічного практикуму " Регіональна соціологія. Соціологія урбанізму". В навчальному посібнику аналізуються стандартні методики, які використовуються для дослідження регіонів, їх розвитку та якості життя. В другій частині посібника приведені головні методи дослідження електорату, його поведінки, думок, прогнозу виборів. Третя частина розповідає про методи дослідження засобів масової інформації, та їх впливу на масову свідомість громадян. Ці методики широко застосовуються в політичній соціології та розробки планів соціального розвитку регіонів.

Укладач: Л.Є. Чернова, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та політології ПДАБтаА;

Відповідальний за випуск: Ф.І. Прокоф'єв, доктор філософських наук,
професор, зав. кафедрою філософії та
політології ПДАБтаА.

Рецензент: В.В. Білополий,. кандидат історичних наук, доцент
кафедри філософії та політології ПДАБтаА

Затверджено на засіданні кафедри
філософії та політології
протокол № 4 від 28.12.2006

Затверджено на засіданні
Методичної ради ПДАБтаА
протокол №3(44) від 25.01.2007

Зміст

1. Роль соціально-екологічного напрямку в соціології.	с.3
2. Соціологія регіонів	с.6
3. Соціологія урбанізму. Проблематика та методи досліджень.	с.16
Практичні завдання	с.41
Основні поняття теми	с.42
Література	с.43

1. Роль соціально-екологічного напрямку в соціології.

У соціальній екології виділяють різні рівні аналізу проблем взаємодії з природою: господарчо перетворюючий та поселенський. Останній може вивчатися на локальному (саме поселення), районному, регіональному, національному та глобальному рівнях.

Соціологія розселення - вивчає кореляції між соціальним розвитком людей і їхнім місцем в системі розселення. *Розселення*- це процес розподілу поселень по заселеній території; розподілу населення по поселеннях і розміщення людей у межах поселення. Для соціології принципово важливо, що розселення зумовлене розвитком продуктивних сил (стосунки «суспільство - природа») і характером соціальних відношень («суспільство-група-особистість»). Розселення стає соціологічною категорією в силу трьох причин :

1. До визначеного історичного часу воно носить диференційований стратифікаційний характер (люди селяться соціальною стратою “серед своїх”).
2. Чинники соціально-економічного розвитку детермінують функціонування розселення як сукупності територіально-локалізованих поселень.
3. Поєднання людей та умов їх життєдіяльності у тих або інших поселеннях стає передумовою їхнього об'єднання в соціальні спільноти особливого роду, а значить і входять в предмет соціології.

Соціально-територіальні спільноти - це сукупності людей, об'єднаних об'єктивною єдністю відношення до конкретної господарськоосвоєної території. Самі люди можуть усвідомлювати або не усвідомлювати приналежність і спільність за даною ознакою (мають або ні почуття спорідненості). **Поселенські спільноти**, на відміну від професійних або етнічних мають тільки одну загальну ознаку - **місце проживання**. Всі інші параметри включають їх в інші групи. Тим самим, поселенські спільноти можуть бути більш –менш однорідними (гомогенними) чи різнорідними (гетерогенними) подібно суспільству в цілому. Вони складаються із різних вікових, професійних, етнічних, соціальних, культурних груп. Тому структура

народонаселення країни або селища описується за пропорціями тих або інших груп в його складі і тенденціями їхньої мобільності.

Дослідник великих міст Шнорре (1973) додав ще одну важливу ознаку для поселенських спільнот: «члени цієї спільноти залежать один від одного в повсякденному житті (сусіди, глядачі, покупці, учасники вуличного руху) і здійснюють багато видів діяльності, задовольняючи свої потреби і потреби інших членів спільноти». Втім це занадто широке визначення, до нього можна віднести сім'ю або комуну. Хоча комуна або громада (релігійна, етнічна та інш.)-селиться і діє на визначеній території, навіть якщо вона постійно мігрує

Виділяють такі **типи поселень**: місто (велике середнє, мале), селище (проміжна стадія) і сільське поселення (село, хутір, ферма), а також передмістя. У СРСР був такий симбіозний кентавр, як *«селище міського типу»*. Всі поселення розрізняються за розміром, природними умовами, віком, історією, кількістю жителів та складом населення за родом основних занять, етнічної належності і способом та темпом життя, стратифікаційними ознаками.

Крім того, соціологи розрізняють *фізичну щільність* (скупченість людей у визначеному місці - квартира, транспорт, робоче місце) та *«особисту»* і *соціальну близькість, дистанцію у стосунках* (шкала Бордгауса). Прагнення до відокремлення й індивідуальності, автономії особистого життя - тенденція останніх десятиліть.

Крім того, розглядають *морально-духовну близькість* (символічна єдність, солідарність і співпричетність) у сім'ї, у колективі, у сусідських зв'язках, у суспільстві, що допомагає об'єднанню і згуртуванню, високому ступеню взаємодопомоги. Можна виділяти солідарні, сгуртовані громади і більш відчужденні. Наступний показник - *вік поселення*. К соціальним показникам для порівняння поселень відносять: домінуючі професії та види зайнятості, тип та щільність забудови, соціально-побутову інфра-структуру,

доступність та достатність освітніх, медичних та культурних закладів, домінуючі моделі проведення довілля серед населення.

Соціальна екологія виступає теоретичною базою для різних ізольованих і не зв'язаних між собою споріднених соціологічних субдисциплін, таких як соціологія сіла, соціологія міста і регіональна соціологія. Універсальні амбіції соціальної екології створюють точку стикання знань, відносно всій сукупності відношень людей з їх середою життя, як на мікро (квартира, дім, вулиця, сіло, селище), мезо - (район, город, регіон), так і на макрорівнях (страна, континент). Розглянемо методики вивчення цих процесів.

2 Соціологія регіонів

Підхід до регіону як до соціуму, тобто спільноти людей, які проживають на локалізованій території, ставить на перший план відтворення умов соціального життя — населення, трудових ресурсів, освіти, охорони здоров'я, культури, охорони природи, розвиток системи розселення, транспорту і інш. Такий підхід крім економічного аналізу включає культурні, етносоціальні, освітні, медичні, політичні, соціально-психологічні та інші аспекти життя регіону, синтез яких і складає головну увагу регіональній соціології.

Регіон—це соціально-економічна характеристика певної локальної території. Це поняття визначає **внутрішню соціальну структурованість суспільства , його соціальний простір і устрій**. Регіоналізм історично завжди виступав як фактор диференціації і структурування суспільства і потенційна загроза цілості держави. Регіональні умови і особливості життя людей відлунюють розбіжності між окремими соціально-територіальними спільнотами, формують соціальну структуру суспільства «по горизонталі».

Етнічні і конфесійні ознаки великих груп населення формуються як результат відносно довгого існування в окремому просторовому середовищі. «Соціальність» території всі епохи і часи «кодувалась» етносом, що проживає на цій землі, його конфесіями, політичним устроєм, образом життя,

культурою.

Соціологія регіонів - вивчає закономірності територіальної організації соціального життя і планомірні зміни соціального вигляду регіонів. Соціальний вигляд регіону відбиває, по-перше, своєрідність природної, матеріальної та економічної бази соціальних стосунків. По-друге, вона є наслідком демографічних, етнічних, господарських особливостей населення, що проживає на території регіону. Неоднорідності складу населення і господарського комплексу різних регіонів створюють необхідність у появі такого напрямку в соціології. Його *задача* – обґрунтувати шляхи і форми відносно рівних (і безпечних для життя і здоров'я населення) соціальних умов проживання і розвитку у різних регіонах країни, що припускає вивчення історичних, природно-кліматичних, культурних, соціально-економічних та інших особливостей того або іншого регіону, також потреб і життєвих планів населення, перспектив і прогнозів розвитку регіону. Включає пошук шляхів оптимізації техніко-економічних, соціо-культурних і природно-захисних програм подальшого розвитку. Це актуально для України, бо планується Адміністративна реформа з перерозподілом меж регіонів з наданням їм більших повноважень.

Таким чином, регіональна соціологія вивчає просторову форму організації соціального життя людей, сукупність соціально-економічних зв'язків та відносин між ними, які виникають у процесі спільного проживання їх на визначеній локалізованій території, сумісного використання природно-економічних та соціально-економічних її ресурсів та умов. Регіональна соціологія приділяє особливу увагу вивченню впливу просторового аспекту людської діяльності на суспільну поведінку та суспільні форми. Мета цього вивчення — виявлення просторових взаємовідносин між людьми та їх діяльністю, між людьми та природним і видозміненим середовищем. Регіональна соціологія вивчає територіальну проекцію соціальних процесів та структурування суспільства. Формами просторової локалізації життя людей виступають різні регіональні будови,

які виникають на базі:

- селищних структур (місто, село, міська агломерація і т.п.);
- територіально-адміністративної будови суспільства (область, губернія, край, муніципальний округ і т.п.);
- промислово-економічних структур (економічний район, регіон, промисловий або транспортний вузол, територіально-промисловий комплекс, вільна економічна зона, транснаціональна корпорація та інш.).

Всі вони мають спільну внутрішню системну структуру, в якій можна виділити такі елементи:

- природно-екологічна система (географічна зона — степова, гірська, приморська, надра і т.п.);
- промислово-економічна система (господарча спеціалізація, структура економіки, тип технологічного устрою, структура виробничих сил, тип та ефективність економіки регіону, транспортно-комунікаційна система, промислова інфраструктура і т.п.);
- соціальна інфраструктура (рівні та характер відмінностей галузей обслуговування населення: охорона здоров'я, освіта, наука, інформація, культура і т.п.);
- система розселення (тип розселення населення по території, структура та розмір міських та сільських поселень і т.п.);
- соціально-демографічна система (тип та рівень репродуктування населення, віко-статева динаміка і т.п.);
- стратифікаційна модель населення (розшарування на економічні групи, професійні, за рівнем освіти, етнічний склад та інш.);
- система регіонального управління (територіально-адміністративний поділ, структура органів влади та управління та інш.).

Соціальний простір — це опанована людьми територія, яка містить безліч об'єктів та зв'язків між ними: поселення, соціальна інфраструктура,

підприємства, господарчі та рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі. Якість соціального простору визначається багатьма характеристиками та параметрами. Серед них належить виділити перш за все:

- щільність населення, об'єм валового регіонального продукта, природні ресурси, основний капітал;
- розміщення (показники рівномірності, диференціації, концентрації, розподіл населення на окремі соціальні версти);
- зв'язаність (інтенсивність соціальних та економічних зв'язків між частками та елементами простору, умови мобільності та доступності послуг, капіталу і інш., визначені розвитком транспортних та комунікаційних зв'язків).

«Соціальна дистанція» на відмінку від фізичної відстані характеризується, перш за все, економічними та соціальними зусиллями, необхідними для подолання фізичної відстані в інтересах комунікацій та спільної діяльності.

Однак регіон, який є відносно автономним соціально-економічним утворенням, - відкрита система. Вона численними зв'язками та відношеннями «вписана» в більш широку систему — суспільство в цілому. В цій своїй якості кожен регіон входить до цілісної національної системи соціальних процесів: демографічних (динаміка розселення, міграційні процеси), соціальних (само відтворення груп та мобільність), економічних (кооперація та поділ праці, структура виробництва, національний ринок, енергетична система, загально національний бюджет і інш.), національної регіональної політики (бюджетні відносини в системі «центр — регіон», соціальні трансфери, державна підтримка проблемних регіонів та інше).

Тому кожен регіон, соціально-територіальна спільнота, володіючи безумовними ознаками автономії та самодостатності, водночас є частиною цілого, вона репрезентує інтереси та потреби суспільства в цілому, виконує загальні національні функції та завдання. В цьому зв'язку виникає комплекс

соціально-економічних відносин в системі «регіон — регіон», «регіон — центр» («центр» як представник цілого).

Соціально-економічні інтереси регіону виявляються у створенні умов для соціального відтворення населення, включаючи:

- ефективного використання територіальних природних ресурсів та забезпечення стійкості екосистеми регіону;
- забезпечення зайнятості, росту доходів та рівня життя населення;
- розвитку соціальної інфраструктури регіону, який забезпечить задоволення матеріальних, соціальних та духовних потреб населення;
- створення умов для соціокультурного розвитку проживаючих на території регіону етносів та народів;
- забезпечення взаємодії регіону в системі міжрегіональних економічних зв'язків та національних ринків капіталів, товарів, послуг, росту вкладів населення регіону в економіку країни.

Реалізація цих регіональних інтересів передбачає наявність суб'єктів соціально-економічних відносин, діючих на рівні регіону, та відповідної активної регіональної політики. Основними **суб'єктами** соціальних відносин на рівні регіону є:

- населення;
- органи влади та управління;
- господарчі суб'єкти (підприємництва, організації, фірми і т.п.);
- органи місцевого самоврядування;
- суспільні організації та товариства громадян.

Будування певної системи форм взаємодії та культури відношень між усіма суб'єктами є наріжною функцією регіональної політики.

Діяльність регіональних та місцевих органів влади охоплює соціальний, інституціональний та відтворювальний аспект функціонування регіону як соціально-територіальної спільності. Регіональна соціальна політика направлена на відтворення та використання ресурсів території та на інституці-

ональне забезпечення переваг регіону у сфері підприємничого клімату.

Життєдіяльність регіону — постійний фактор, вона не може бути зупинена. Регіональне господарство (в т.ч. всі галузі соціального обслуговування населення: транспорт, освіта, медицина) на відміну від окремого підприємства чи галузі виробництва не може бути механічно ліквідовано. Особливістю його функціонування у випадку несприятливих обставин є порушення пропорцій соціального відтворення, демографічних процесів і інш., що перетворює регіон в депресивну систему. Тому регіональна політика перш за все, захищає і направлена на реалізацію інтересів та потреб всього населення регіону.

До найбільш значимих *індикаторів, які відображають* у регіональній політиці соціально-економічні інтереси населення, відносяться:

- співвідношення рівня та образу життя населення середньо національним стандартам;
- нарощування регіональної власності та фінансових джерел, які забезпечують реалізацію регіональних соціальних програм;
- формування концептуальних можливостей регіону для ефективного використання наявних ресурсів, робочих місць, наукового та освітнього рівня населення;
- розвиток соціальної інфраструктури для формування внутрішніх та міжрегіональних зв'язків;
- стан ресурсного та екологічного потенціалу регіону;
- рівень стабільності суспільно-політичної та національно-етнічної ситуації у регіоні.

Поряд з соціальними інтересами населення важливе значення мають цілі та стратегія соціально-економічного розвитку регіону у контексті країни. Ці цілі можуть не зовсім співпадати з регіональними інтересами, однак, їх узгодження — найважливіша умова поступового розвитку регіону. Розглянемо такі *основні стратегії регіонального соціального розвитку*:

- адаптивні (основна задача — пристосування соціально-економічного

розвитку до нових вимог зовнішнього середовища);

- стабілізаційні (основна задача — подолання тенденцій по зниженню темпів росту, завершення падіння виробництва та рівня життя);
- попереджувачі (основна задача — стимулювання інноваційного розвитку та запобігання негативних можливостей);
- антикризові (основна задача — відновлення відтворювальних пропорцій та блокування кризових явищ).

Розвинута регіональна політика пройшла крізь чотири **методологічні парадигми**. Історично першою була парадигма невідкладної допомоги кризовим регіонам, яка зводилася до емпіричних вимог обґрунтування дій центрального уряду забезпечити положення окремих регіонів, які опинилися по тих чи інших причинах у глибокій економічній та соціальній кризі. Їй на зміну в 60-х—70-х рр. прийшла парадигма міжрегіонального перерозподілу економічного росту, з якою асоціюється регіональна політика у більшості європейських країн у ХХ ст. Ядро її складає теорія не збалансованого росту або концепція «полюсів росту». З середини 70-х рр. до кінця 80-х рр. в умовах кризисного розвитку, почала домінувати парадигма реструктуризації регіонів, орієнтована на зусилля конкурентоспроможності регіонів у міжнародному розділі праці та максимальне використання внутрішнього потенціалу кожного регіону, розвиток інноваційної інфраструктури, освіти та науки. На початку 90-х рр. почала складатися парадигма регіоналізму, яка більш відповідає принципам постіндустріального інформаційного суспільства. Концепція регіонального саморозвитку орієнтована на більш повний облік технологічного та ресурсного потенціалу регіонів, інтересів регіональних спілок та економічних еліт, використання людського капіталу, опору на регіональні ініціативи.[6]

Основні напрямки та проблематика дослідження регіональної соціології. Дослідження в області регіональної соціології, соціального програмування та прогнозування регіональних співтовариств опираються на

проектні соціально-економічні розробки, які є емпіричною базою для соціологічного аналізу регіональних процесів.

Соціально-територіальні спільноти та соціальні процеси, розвиваються на мікро- та макрорівнях соціуму. Спільноти, які функціонують на мікро рівні, — це сусідські спільноти, сільські общини, автономні форми міських спільнот (вулиця, мікрорайон і інш. На макрорівні — це найбільші поселенські та між поселенські утворення (міський, сільський район, область, ТПК, ФПГ, анклавні форми спільнот, наприклад, етнічні діаспори, релігійні громади та інш.) До соціальних проблем, які складають дослідницьке «поле» регіональної соціології, відносяться:

- структуризація соціально-територіальної спільноти та соціальна динаміка населення регіону;
- формування та динаміка систем розселення, міграційні процеси;
- процеси урбанізації;
- формування ринків праці та зайнятості населення;
- соціально-демографічні процеси;
- формування соціального середовища та якості життя населення;
- етнокультурні процеси;
- розвиток соціальної інфраструктури, соціо-екологічних систем;
- систем соціального та громадського управління.

За ступенем розвитку и територіальним охопленням системи розселення поділяються на локальні і регіональні. Локальні системи охоплюють відносно невелику територію (в Україні - зараз це-область або її частина). Критерієм межування такої системи є показник транспортної доступності, який визначає відстань (у годинах) від центру системи до и крайнього поселення. Для регулярних поїздок населення в один кінець ця відстань не повинна перевищувати 1,5 години. Локальні системи дають змогу активного спілкування людей, сприяють найбільш інтенсивним економічним зв'язкам між об'єктами системи. Центром локальної системи є найбільше багатфункціональне місто. Навколо нього групуються міста нижчих рангів;

так утворюється міська агломерація. Сільські поселення, що входять в систему, також ранжируються за величиною і функціональним призначенням (центри адміністративних районів, сільське господарські центри, селища при фермах тощо).

Регіональні системи розміщуються на досить великих територіях; в Україні вони включають поселення декількох областей. Найбільше місто регіону, найскладніше в функціональному відношенні, набуває значення регіонального центру. Іноді регіональна система може мати декілька центрів, якщо вони примірно рівнозначні. Часто базою для формування регіональних систем розселення виступають ТВК (як, наприклад, для Донецької регіональної системи, що охоплює Донбас).

Трансформації поселенського середовища при переході до інформаційного суспільства . Простір і час - характеристики людської дії - змінюються в результаті перетворень. Нові технології і комунікації призвели до проекту «електронного будинку» (канадський психолог Мак Лукіан Римський клуб, 1967 р.). Він же створив концепцію «Глобального світового села»- передбачив занепад і розпад великих міст із їхніми проблемами і поверненням до сільського способу життя, і невеликих поселень, з'єднаних телекомунікаціями на початку ХХІ ст. Поки цей прогноз не підтвердився. Навпаки, дослідження мегаполісів у кінці 80-х рр. (Токіо, Лондон, Нью-Йорк) показали зміцнення їхньої ролі, як управлінських і фінансових центрів. За допомогою електронних засобів зв'язку можна передавати накази, розпорядження, перевести гроші. Але серйозні складні рішення - результат особистих переговорів, які люди переважно проводять особисто і для конфіденціальності, і для особистого взаємовпливу.

Іспанський соціолог М. Кастельс у 1988 р. так описав ці зміни:

- Життєве середовище з простору місць (локальність) стало простором потоків (безперервність): виробничих, комунікативних, енергетичних і ін.

- Зберігаються розходження у якості життя, різні моделі і стандарти, що закріплюються в поселенському середовищі. Різні соціальні групи вибирають і орієнтуються на ці соціокультурні стандарти. Наприклад: житель українського села задихається від смогу, шуму, метушні осіб і дивується, що може залучати його дітей жити в такому «божевільному» місці і темпі. Тоді як городянин, приїхавши на відпочинок у село, спочатку бореться з запамороченням від чистого повітря і не може спати в тиші і відпочивати без транзистора або магнітофона, а через декілька днів йому стає нудно і він їде у місто під будь-яким приводом (на екскурсію, за продуктами і т.п.).
- У США існують дві моделі нових типів життя: «Каліфорнійська» - зв'язана із Силіконовим долом, де зосереджені наукові, навчальні центри-технопарки і малі підприємства по розробці нових технологій. Стандарт - котеджі й особняки, маленькі комфортабельні селища окремо від робочих зон, завжди сонячна погода, красиві пейзажі, багато природи, спокійний ритм життя, Академічне середовище: вчені, студенти, лаборанти і їхні сім'ї. У СРСР теж були елітні Академістечка в Підмосков'ї, Новосибірську і Томську. Друга модель - «Нью-Йоркська» - шалений темп, скупченість, шум, нічне життя, висока злочинність, багато публічних видовищ і торгових центрів, фінансові й управлінські центри теж тут (політика, бізнес). За цим туди іноді приїжджають з інших місць. Але когось залучає таке життя постійно.
- Заклади керування, наука, культура зосереджені в більш привілейованих і дорогих містах і життя там дорожче і багатьом шарам не по кишені. Вони змушені за економічних причин переселятися в більш дешеві райони, міняючи не тільки житло, але і магазини, місця відпочинку, навчальні заклади, коло спілкування. Наступні покоління, що вирости й успадкували більш високоякісний і дорогий рівень життя, мають більше шансів закріпитися і зберегти його, ніж ті ,хто

пробивається знизу. Так відтворюється знову стратифікаційні сходинки нерівності.

- Промислові центри, як екологічно шкідливі, що урбанізують і руйнують естетичне середовище, переміщуються в більш бідні регіони або треті країни. Міжнародний поділ праці закріплює і підсилює колишня нерівність і відставання країн. З одного боку, розвиток там промисловості дає роботу в країнах із високою народжуваністю і великим надлишком робочих рук. Він також несе знання і мінімальні стандарти якості життя дітей, але ж вони значно нижчі, ніж у розвинених країнах. Бідні країни продовжують бути бідними, але в них розвиваються міста, а не села, вирубуються ліси, знищуються рослини і тварини, заражається природне середовище відходами виробництв.
- Комерційні організації і сфера послуг розміщуються в містах. За допомогою електронних засобів можна робити покупки по телефону, пошті, телевізійних каналах і інтернету з доставкою додому після оплати. Можна переводити гроші поштою або електронним зв'язком. Скорочується необхідність у складах, службовцях і помешканнях під магазини і банки.
- Збільшується розрив між глобалізацією життя суспільства на макрорівні і повсякденного життя громадян (микрорівень), що зберігає принадність і рамки «малої групи». Це явище М.Кастельс назвав «наростаючою соціальною шизофренією». Замкнутість індивідів зсереди особистого життя і їх відчуження від життя соціуму, - це психологічна реакція на динамізм і глибину змін і глобалізацію всіх процесів. Індивіди та суспільство все більше розходяться у своїх соціальних орієнтаціях і цілях. Прості люди почувають втрату контролю і впливи на соціальні процеси, усвідомлюючи себе краплиною в потоці.

3. Соціологія урбанізму. Предмет і проблематика соціології міста.

В СРСР інституціалізація міської соціології відбулася лише в 60-і рр. Цікаві роботи А.С. Ахієзера, Г.А. Гольца, А.Г. Вишневського, Г.М. Лаппо, Ю.Л. Пивоварова розкривають специфіку радянської урбанізації. Т.М. Дридзе успішно розробляла методи прогнозного соціального проектування міського життя, які дозволяли вдосконалювати містобудівництво та муніципальне керування на основі обліку потреб та установок мешканців. В.Л. Глазичев зробив помітний внесок в розробку проблеми формування міської спільки та розвитку на цій основі «громадського інстинкту» у громадян. Л.Б. Коган, В.Г. Каганський, Б.М. Фірсов активно досліджували проблему впливу міста на особистий розвиток, якість населення міст, особливості соціально-психологічного обрису мешканців міст. Значний внесок у вивчення динаміки соціальної структури та соціального розшарування в містах вклала О.Е. Трущенко. Роботи О.Н. Яницького були направлені на вивчення міської екології та громадянських ініціатив у містах.

Серед західних соціологів показова книга М. Кастельса «Міське питання», опублікована в 1972 р. Звертаючи увагу на факт глибокої диференціації різновидностей міських поселень, Кастельс запропонував інший розвиток соціології міста, ніж такої, в якому її культивували представники Чиказької школи. Актуалізований М. Кастельсом *політико-соціологічний напрямок міської соціології* поклав початок дослідженням міста як продукту ринкових сил, діяльності влади, а також масового громадського руху. Цей напрямок несе назву «*Соціологія міських проблем*», мета яких рішення практичних завдань та розробка різного роду міських реформ. Другий напрямок - *Екістика* — синтезна наука про людські поселення. Автором ідеї цієї науки та самого поняття «екістика» дав грецький архітектор К. Доксиадис. Екістики декларують ідею природної і міської цілості, ідею заміщення поїздок засобами телекомунікаційного зв'язку, прямого з'єднання деяких атрибутів міста та села, наприклад обладнання площ для розведення фруктів на покрівлях домів з використанням штучного

грунту. Така практика вже реалізується в Токіо. Цікавий досвід мають мешканці міст Англії. В часи індустріалізації для безробітних та пенсіонерів в містах було дозволено створювати садово –огородні співтовариства не більш 252 кв.м. на кожного члена родини, вони поширювалися в часи економічної депресії 1927-1934 рр. і Другої світової війни. В 1969р. англійський Парламент прийняв постанову, схвалюючи їх діяльність з точки зору збереження фізичної активності всіх вікових груп і сприянню довголіття, а також терапевтичного психічного ефекту для місцевих мешканців. Члени кооперативів мешканці багатоквартирних будинків, більше половини з них похилого віку, третина - одинаки, значна частина - ірландці, де огородництво основне заняття для селян. Радянський досвід: розростання міст зменшувало землі фермерів та селянських хазяйств. На зміну їм прийшли масові дачні та огородні ділянки місцевих на територіях навколо міст. Другим фактором їх росту була матеріальна потреба бідних родин та занепадок сільського господарства в пострадянський період. Так кількість огородніх ділянок у власності місцевих в 1992-1996 р. в Росії збільшилось з 11 до 30 млн. За останні десятиріччя найбільш швидко міста ростуть в бідних країнах світу, особливо в Африці та Азії. Бідність та руйнація сел сприяють урбанізації . В місті «бідна» людина в 3 рази багатша, ніж така ж в сілі. [12]

Сучасний підхід соціології міста сформульований відомим польським соціоурбаністом М. Маліковським. Автор, перш за все, відзначає певну компліментарність сформульованих вище основних напрямків соціології міста. Ці напрямки, хоч вони і різні, не виключають, а скоріше вказують один на одного, зберігаються і в сучасній міській соціології, що правда, в дещо оновленому вигляді, що потребує використання для їх позначення префікса «нео».

Сучасні спеціалісти підраховали яка площа природних земель потрібна навколо великих міст для їх функціонування, нормального споживання води, тепла, переробки відходів, рекреаційних зелених зон,

харчування та інше. Його назвали *«Екологічним відпечатком міст»*. Для Лондона він дорівнює половині території Англії. Місцевим мешканцям США не вистачає по цьому показнику всій Північній Америці. Чим вище стандарти життя, тим більше площа буде у екологічному відбитку. Сільська продукція (від 20 до 45% потреб в овочах та м'ясних харчах), виробляється в містах Азії (Китай, Сінгапур, Гонконг та інш.), ця тенденція буде поширюватися. Розрізняються норми споживання тепла, електроенергії та води. Так, по існуючих даних, у 1999 р. середньо статистичний москвич споживав 390 літрів води на добу. Це один із найвищих у світі показників. Для порівняння: в Каліфорнії щодобове споживання води із розрахунку на одну людину складає 190 літрів, в Німеччині — 130 літрів, в Данії — 134 літри, в Угорщині — 300 літрів. Причина марнотратства полягає у відсутності економічних стимулів бережливості: в середині 90-х рр. Витрати на водопостачання городян країн СНГ через відшкодування їх платежами дорівнює приблизно 10% від оплати комунальних послуг.

Місто вивчають спеціалісти різного фаху: економісти, містобудівники, соціологи. По –перше, специфіка соціологічного підходу до міста та його проблемам міститься в тому, що соціологія може забезпечити цілісне уявлення міста та процесів його розвитку. По-друге, соціологія претендує на більш глибоке розуміння та більш повне відображення людського виміру міського життя. Як відчуває себе людина у місті? Наскільки параметри міського життя відповідають базовим потребам та властивостям особистості? Особливості соціалізації та практик городян? Надати відповіді на ці та подібні запитання у змозі тільки соціологія міста. У соціальному аналізі міста все розглядається крізь призму поняття «міський спосіб життя».

Предмет соціології міста можна визначити як вивчення генезису, сутності, загальних закономірностей розвитку та функціонування міста та процесу урбанізації як одного із найважливіших напрямків процесу

модернізації суспільства. Спеціальна соціологічна теорія міста розглядається як наукова дисципліна, покликана осмислити ті фундаментальні зміни, які вносить у розвиток людства урбанізація. Міські екосистеми, кардинально змінюючи традиційні зв'язки людини із природою, своїм соціальним оточенням та навіть із самим собою, звісно, потребуючих систематичного соціального моніторингу, теоретичною базою якого і повинна стати соціологія міста.

Основні напрямки досліджень соціології міста можуть бути викладені у такому вигляді:

- динаміка урбанізації та різноманітність форм міського розселення;
- характер, направленість, цикли відтворення міських підсистем та міста як цілісного організму;
- міська культура та міський спосіб життя, особливості способу та якості життя у різних типах міських поселень;
- вплив урбанізації на стан здоров'я та особистий розвиток людей, соціально-психологічний портрет городянина;
- можливості та перспективи формування міських спільнот з точки зору внутрішньої згуртованості та суб'єктного потенціалу;
- соціальна стратифікація в містах;
- прояви соціальної дезорганізації у містах та напрямки її подолання;
- можливості та перспективи реалізації соціо-інженерних проектів в різних типах міських поселень.

Потребують соціального осмислення і нові міські реальності, утворені процесом трансформації пострадянських країн. Легалізація підприємництва та поява заможних людей вже призвели до значних змін у зовнішньому вигляді багатьох пострадянських міст. Енергійно йде процес зміни галузевої структури та спеціалізації підприємств, змінюючи архітектурно –соціально просторові плани міст. Контрастність соціального простору міста, яка все посилюється, змінює традиційну парадигму уявлення міського життя, змушує замислюватися над питаннями, які раніше чи не виникали, чи

ігнорувалися з ідеологічних мислень. Чому настільки швидкими темпами йде реконструювання та упорядкування одних районів міста, а інші занепадають та деградують? Як впливають на соціальний простір міст статусні позиції городян та мобільність? Доводиться замислюватися і над проблемами, які раніше не були такими гострими: безпека городян на вулицях, сутички кримінальних структур, рекет, зухвалі форми поведінки різних угруповань молоді.

Все більш актуальною стає *ідея гуманізації міста*. «Якщо коли-небудь місто було колись демократією, синонімом демократичного спілкування людей, зручним місцем для знайомства з людьми та їх поваги, то сьогодні воно занадто часто, у порядку зміни цінностей на зворотні, стало синонімом віддаленості, байдужості, ізоляції, ворожнечі та насилля. Громадянство та міське життя нещодавно йшли поряд, але тепер цього нема. Можна навіть запитати, чи не стали великі міста анти-моделлями громадянських цінностей та демократії?»,- пише відомий спеціаліст з міського планування та гуманітарного розвитку міста французька Седина Сакс Жанте, [13, 159].

Доцільно говорити про наявність стійкої аберації в міському розвитку. Декларуючи прихильність максимі Аристотеля про те, що міста роблять людей вільними, керівники міст мало що роблять для того, щоб ця вимога дійсно втілювалася у життя. В багатьох сучасних містах по багатьох підставах живеться нелегко та незручно. Соціологія міста в центр своїх вишукувань повинна поставити проблему укріплення соціальної солідарності як в містах, так і в суспільстві взагалі.

В цьому плані значний інтерес представляє здійснене московським соціологом О.Н. Яніцьким порівняння технократичної та соціально-екологічної парадигм міста.[10] В дещо скороченому та відкоректованому виді ці парадигми можуть бути представлені в табл. 1. Автор справедливо уточнює, що представлені парадигми можуть бути сумісними. Частково вони відображають думки тих, хто будує міста та тих, хто живе в них та

зайнятий проблемами функціонування. Та глибинна причина відмінностей лежить у диференціації соціальних орієнтацій та відношення до людини як продукту соціального середовища (технократичний та марксистський підхід) чи як її творця та модернізатора (гуманістичний, соціально-екологічний підхід).

Таблиця 1

Технократична парадигма	Соціально-екологічна парадигма
Місто - матеріальний об'єкт, який конструюється та керується людиною. Природа - простір та ресурс людської діяльності	Місто – суб'єкт, живий організм. Природа - жива система, частиною якої є людські поселення
Розвиток міста - введення нових підприємств, зростання населення, технічне оснащення міського середовища	Розвиток міста, підвищення ступня його «укорінення» у природі, взаємна адаптація соціальних та природних процесів
Якість життя у місті – ступінь його приближення до науково обґрунтованих норм проектування та упорядкування	Якість міського життя — розвиток самої людини, її задоволеність життям та відповідальність за життя природи та суспільства
Засоби підвищення якості життя – вдосконалення якості проектування, будівництва, підвищення оснащеності міського середовища, посилення темпів раціоналізації існуючих засобів виробничої діяльності	Засоби підвищення якості життя - розвиток соціальної активності та відчуття спорідненості городян, збереження еволюційно вироблених темпоритмів людської діяльності
Загальна концепція управління якістю життя у містах - «проектна»: управління мислиться як набір заходів	Загальна концепція управління - соціокультурна: управління мислиться як неосяжний процес підвищення ефективності самоорганізації міста
Розвиток жителів міста – процес залучення їх до усіх більш масштабних техніко-економічних процесів. Головний засіб вирішення техніко-економічних проблем – технічний прогрес, зростання освіти та кваліфікації кадрів	Розвиток міського населення уявляється як все більш гармонічна його взаємодія із оточуючою природним та соціальним середовищем. Головний засіб - змінення в культурі та способі життя, вихованні особистості

Соціологія вже накопичила значний досвід досліджень вказаних проблем. Вироблена та підтвердила власну життєздатність запропонована

американським вченим Дж.Джіббсом стадіальна концепція еволюції урбанізації. Згідно цієї концепції, урбанізація уявляється як поступовий перехід від крапкових до очагових, а потім - до ареальних форм опанування території. Автор виділяє такі стадії процесу урбанізації:

1) відносно рівномірне сільське розселення, відтворююче своїм малюнком ознаки диференціації природного ландшафту, з випереджаючим ростом сільського населення — міста тільки з'являються;

2) прискорений розвиток «крапкових» міських форм під натиском зростаючих відмінностей у вигодах торгово-транспортного розміщення, що супроводжується спадом у динаміці сільського населення;

3) розвиток форм розселення у вигляді агломерацій при прискореному рості їх ядер, зменшує сільське населення, і створює депопуляцію між агломераційних просторів;

4) територіальне розширення агломераційних форм при прискореному зростанні їх периферійних зон, загальне уповільнення росту міст при втраті населення малих міст;

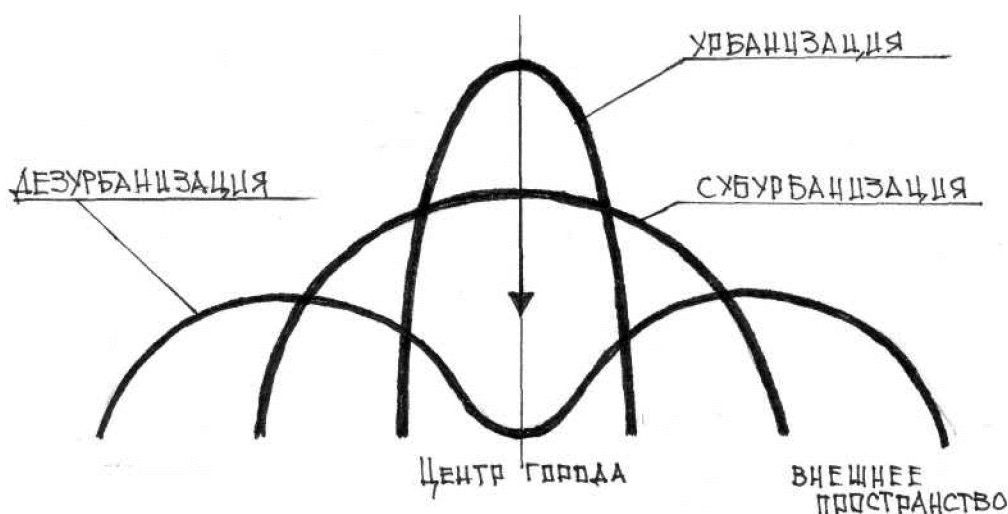
5) деконцентрація населення з частковим «заповненням» між агломераційних просторів та стагнацією історичних ядер міст [12,56].

Сучасне місто надає своїм мешканцям багато переваг економічного та соціального характеру: наявність робочих міст та можливості зміни роботи; зосередження закладів науки та культури; забезпечення висококваліфікованої медичної допомоги; можливість створювати кращі житлові та соціально - побутові умови; приймати участь в міжнародному та регіональному розвитку культури; вище рівень життя та різноманіття послуг.

В той же час, міське середовище є штучним технізованим і відірваним від природи, що шкідливо впливає на здоров'я населення через забруднення повітря, води та ґрунту, дефіцит сонячного проміння, скупченість населення, недостатність зелених насаджень та інше. Небезпечні для здоров'я також шумові, вібраційні, інформаційні навантаження, вплив електромагнітних та іонізаційних полів, транспортні негаразди. В умовах великого міста загострюються

всі сторони життєвого забезпечення людей: постачання достатньої кількості повноцінних харчів та питної води; контроль та запобігання забрудненню повітря, водних ресурсів та ґрунтів, утилізація та захоронення шкідливих виробничих та побутових відходів. Соціальні проблеми пов'язані з різким зменшенням вільного «життєвого простору», збільшенням захворювань зумовлених екологічними проблемами: бронхіт, алергія, астма тощо.

Особливості сучасної урбанізації вдало ілюструє схема, запропонована польським урбосоціологом М. Маліковським .(Мал. 1).[11]

Активно досліджується **проблема класифікації та типології міст**. Під класифікацією зазвичай розуміють розподіл міст по будь-яких ознаках чи їх сполученню. Типологія— виділення сукупності (типів) міст по найбільш важливих ознаках, причому ці типи не обов'язково утворюють деякий безперервний ряд, в якому повільно зростає величина показників та ураховані всі різновиди поселень, як при класифікації. Таким чином, ці завдання близькі та взаємопов'язані, але не тотожні. Типологія — вищий рівень аналізу суспільства, який дозволяє дати комплексну характеристику міст. Найбільш розповсюдженою та разом із тим дуже значною класифікацією міст є їх розподіл по чисельності мешканців.

В залежності від чисельності населення в містобудівній практиці виділяють такі групи міст: малі — до 50 тис. чоловік, середні — 50 — 100

тис. чоловік, великі — 100 — 250 тис. чоловік, крупні — 250 — 500 тис. чоловік, найкрупніші — від 500 тис. до 1 млн. чоловік та міста мегаполіси — понад 1 млн. жителів. Така **Шкала класифікації міст** прийнята у СРСР, на погляд автора, застаріла та не пропорційна, але її досі використовують у статистиці. Автор пропонує нову шкалу діапазону міст, який більш відповідає сучасності і більш рівномірно розподіляє поселення:

- Малі міста від кількох тис. мешканців до 100тис.
- Середні від 100 тис мешканців до 500тис.
- Великі від 500 тис мешканців до 1 млн.
- Мегаполіси більш 1 млн. мешканців

Таблиця 2. Регіональне співвідношення сільського та міського населення України (2005р.)

Регіон	Сільського населення (%)	Місцевого населення (%)
Захід	55	47
Центр	39	63
Південь	34	66
Схід	16	84

Розселення по Україні не рівномірне. [20]. На початок ХХІ ст. в Україні показник урбанізації становило 68%. Найвищий відсоток міського населення в Україні у Донецькій (90%), Дніпропетровській (84%), Луганській (87%) та Харківській (79%) областях. Найнижчий - у Чернівецькій, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях (41—43%) (див. табл.4). Таким чином, міське населення більш зосереджене у промислових районах Сходу. Західні регіони України менш урбанізовані.

Окрім чисельності населення важливою характеристикою є щільність населення та щільність забудови (співвідношення чисельності мешканців до площини міста).

По-друге, досить суттєвою є класифікація та **типологія міст по характеру та змісту їх функцій**. Таким чином міста поділяються на моно

- та полі функціональні. Перші—переважно невеликі поселення курортного, наукового, промислового (частіше за все зв'язані із добутком корисних копалин) профілю, або міста—транспортні вузли, а також міста—районні центри. Серед функцій міста відокремлюють *місто утворюючи та місто обслуговуючі* (міста-супутники). Діяльність міста по обслуговуванню позаміських зв'язків—економічних, культурних, адміністративних, наукових та інших, направлених на виконання основних завдань даного міста в регіональному чи загальнодержавному масштабі,— називають місто споруджувальною, а ті які задовольняють потреби самого міста (в тому числі промислові і транспортні) — місто обслуговуючою функцією. Серед полі функціональних міст України найбільш повним набором функцій та їх потужним розвитком виділяються окрім столиці, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса.

Третя проблема, яка досліджується соціологією міста, — *можливість* та перспективи *перетворення його у спільноту* (Ф.Тьоніс). Це поняття трактується як певна якість їх відношень, коли люди усвідомлюють спільність своїх важливих життєвих інтересів, притримуються узгоджувальних уявлень про шляхи та методи їх реалізації та активно орієнтовані на взаємодію «лицем до лиця». Те, що такі відношення можливі та, як правило, реалізуються в малих містах, сумнівів не викликає. Відкритим залишається питання про можливість формування подібних спільнот у великих містах та мегаполісах. Розглядаються три різних варіанти відповіді:

а) велико масштабна урбанізація руйнує всі можливості формування спільнот;

б) спільноти у великих містах можуть виникати у формі розселення певних груп людей у визначених районах на основі, наприклад, етнічної спільності чи попередніх відносин;

в) великоміська урбанізація не виключає можливості формування міської спільноти-громади, хоча рішення цієї задачі важко досягне та передбачає чималі цілеспрямовані зусилля міської влади та самих городян.

Четверта проблема — *соціальне розшарування у містах*. Тут динаміка та стан розшарування «прив'язуються» до міського простору, який виявляється соціально неоднорідними: найвищі, середні та найнижчі соціальні шари живуть в різних частинах міської території, але в радянські часи було характерно розселення по заводських мікрорайонах. У західній соціології аналіз соціально-просторової диференціації ведеться у рамках розробленої французькими соціологами концепції «престижного адресу». Престижні адреси несуть у собі символ влади та панування. Найвищу цінність здобувають ті міські простори, де трапляється концентрація власників економічного, соціального та культурного капіталу, які полягають в основі визначеної переваги. Саме ці території міста зазвичай найбільш упорядковані, характеризуються високою насиченістю об'єктами культури, привабливістю архітектурних та природних ландшафтів та екологічним благополуччям. Вочевидь, що розділення соціальних груп у місті ніколи не було абсолютним. Тим не менше, в Парижі багаті західні квартали протистоять пролетарським окраїнам Сходу, а в Москві «царські села», вибудовані як своєрідні слободи номенклатури, розташовані на заході та півдні-заході, в той час як східні райони характеризуються явною перевагою робочих.

П'ята проблема — людина у місті. По наявних спостереженнях американських дослідників в приміських районах людина протягом дня зустрічається приблизно із 11 тисячами людей, у місті середнього розміру — з 20, а в центрі Манхеттена — з 220 тисячами. Ці емпіричні спостереження підтверджують висновок, зроблений ще Г. Зіммеlem, про пересічення городян контактами та байдужому відношенні їх одне до одного. Конкретизуючи цей узагальнюючий постулат, американський соціальний психолог С. Мілграм виявляє цілий ряд особливостей поведінки городянина, обумовлених процесами адаптації до перевантажень, але він вважає можливим достатньо успішної адаптації людини до великого міста. Але існують і інші думки з цього приводу. Академік Н. Моїсєєв вважає, що таке адаптація «може виявитися дуже небезпечною для майбутньої людини.

Справа в тому, що умови життя у великих містах протилежні генетичній пристосованості людини» [16, 64].

Традиційно вельми значною для соціології міста, а є проблема міського способу життя. Призначення цієї моделі — методологічне: бути джерелом гіпотез при розробці програм дослідження життя городян. На основі узагальнення як теоретико-методологічних, так і емпіричних досліджень у сфері міського способу життя інваріантна модель його рис може бути представлена таким чином [17]:

- віддаленість людини від природи, виключення (повна чи часткова) життя городянина із ритму природних циклів та підлеглість соціально обумовленим ритмам життєдіяльності;
- підвищення комфортності побуту, зниження фізичних навантажень при відповідному підвищенні емоційно-інтелектуальних навантажень (треба спілкуватися з набагато більшою кількістю людей, осмислювати багато нової інформації, частіше здійснювати вибір);
- зміна характеру та стилю взаємодії з іншими людьми.
- міський спосіб життя характеризується високим рівнем регламентації та квантифікації, що зумовлено тісною взаємозалежністю життєдіяльності городян.*
- мобільність, націленість на розширення своєї компетенції, уміння оптимальним чином діяти в певних ситуаціях — безперечна вимога до городянина.**

В переважній більшості випадків сільський мешканець перебуває серед своїх близьких чи знайомих та настроений на особисте спілкування з ними. Городянин, як правило, живе серед «чужаків», причому в умовах значно більшої інтенсивності контактів, що обмежує можливість особистого реагування та робить доцільним ухилення від особистих контактів, не зумовлених необхідністю.

Л. Вірт та Г. Зіммель цю рису міського образу життя визначили як сегментарність та транзитивність. Американський соціолог І. Гофман

пропонує описувати таку поведінку поняттям «суспільна неувага». З.Бауман додає: «Лише один маленький крок відрізняє «суспільну неувагу» від моральної байдужості, безсердечності та зневажання потребами інших» (переклад автора). Якщо для жителя традиційних суспільств інерційний розвиток — норма, а екстремальній — небажаний стан, то в сучасному урбаністичному суспільстві нормою стає екстремальний стан індивідуальної долі. «Життя саме навчить і змусить...» (В.Висоцький). Звідси витікає висновок про потужнію примусову навчальну функцію міського способу життя.

Міська соціологія розробила нові методи збору та аналізу соціологічної інформації. До числа таких, насамперед, треба віднести *метод картографування та зонування міст*, вперше використаний соціологами Чиказької школи. Соціологія міста активно застосовує *монографічний метод*, а також *метод порівняльного аналізу організації* міського життя. Накопичений значний досвід використання *методів факторного та латентного аналізу статистичної інформації* про міста та розробки на цій основі математичних моделей динаміки їх розвитку.

На теперішній час у зв'язку з прогресом в області розвитку інформаційних технологій відкриваються широкі перспективи поєднання вивчення міста, моніторингу його розвитку та паралельної оптимізації процесів управління. Так, в геоінформаційній системі, яка розроблена у Ростові-на-Дону (ГІС-Ростов), міститься інформацію про топологію міста, його об'єкти та мешканців, що дає можливість оперативно рішати такі

---

*Ця взаємозалежність потребує вміння координувати свої дії із відповідними соціальними ритмами та режимами. Пунктуальність, додержання взятих на себе обов'язків — важлива риса городянина. Зв'язки та заняття типового мешканця мегаполіса зазвичай настільки складні та різноманітні, що без найсуворішої пунктуальності в роботі та наданні послуг всю структуру життя вразив би безвихідний хаос;

** Міське життя практично завжди відрізняється високою непевністю, таїть у собі можливості та перспективи, вигоди, спокуси та погрози. Виграє той, хто компетентніше, хто легше сходиться з людьми, хто швидше мислить та виявляє більшу проникливість.

завдання:

- диференціювати зони міста, розподіляючи їх по рівню народжуваності, смертності, якістю життя т.п.;
  - малювати зони міської території по площині населення, дороги — по інтенсивності транспортних потоків;
  - відображати лінії комунікацій кольором за ступнем зношеності;
  - видавати інформацію про землекористувачів та кордони земельних ділянок, про існуючі на них будівлі, про підземні комунікації;
  - відповідати на питання типу «Яка чисельність жителів в районі, яка величина надходжень у бюджет із земельного податку, де знайти оптимальне місце для будівництва станцій «швидкої допомоги»? і інше. [15, 128 – 144].
- Усі види вказаної інформації ГІС спроможна видавати замовнику в текстовому, табличному чи графічному вигляді.

Аналогічна модель моніторингу стану та розвитку міста Дніпропетровська розроблена кафедрою теорії та історії соціології ДНУ під керівництвом професора В.Г. Городяненка. Якщо подібного роду проект буде реалізований по всій країні, то можна буде розмовляти про принципове оновлення всієї технології соціологічного *моніторингу міського розвитку*.

СРСР був високо урбанізованою країною: в кінці 70-х рр. ХХ ст. нараховувалось більш 70% городян. У 1989р. доля міського населення зросла до 74% [16,74-75]. Але в останні роки зростання міського населення зупинилося та навіть спостерігалася зворотна тенденція. За період з 1989 по 2001 рр. чисельність міського населення України зменшилася більш ніж на 2 млн. чоловік [20].

Процес урбанізації в Україні: До 1918 р. Україна була аграрною. В містах проживало 18% населення. Інтенсивна урбанізація розпочалася в Україні 1926-1939 рр., коли було взято курс на індустріалізацію народного господарства. Тобто всього лише за 13 років чисельність міського населення збільшилась в 2,4 рази. З середини 50-х років ХХ ст. почався новий етап інтенсивного зростання кількості міст і

чисельності міського населення в Україні. Тільки за 1960-1990 частка міського населення зросла у 2,2 р. та становила на кінець ХХ ст. майже 70% загальної чисельності. За кількістю великих міст (понад 100 тис. населення) наша держава знаходиться серед провідних країн світу. Таких місць зараз в Україні -61. П'ять міст з населенням 1млн і більше: Київ, Донецьк, Харків, Одеса, Дніпропетровськ - це мегаполіси. За останні роки була надзвичайно великою міграція до Києву, тому чисельність його населення зросла за ці роки в 2,5 рази і досягла у 2000р.- 2 млн. 600 тис. мешканців.

Для України характерна висока щільність населення, згідно з даними Всеукраїнського перепису населення 2001р., в цілому по країні вона складала 80 осіб/км². Найменша щільність населення на північному заході та півдні країни, де вона становила менше 60 осіб/км². Особливо низький цей показник у Чернігівській області - 39 осіб/км². Найгустіше заселені східні індустріальні області, де цей показник перевищував 90 осіб/км², а в Донецькій області досягав 183 особи/км²

Зменшення кількості населення мало місце у переважній більшості регіонів країни, за винятком Волинської, Закарпатської, Рівненської областей та м. Києві, де цей показник залишився практично на рівні 1989 року (Див. табл.3).

Кількість міського населення в Україні, за результатами перепису 2001р., становила 32 млн. 574 тис. осіб, або 67,2%, сільського - 15 млн. 883 тис. осіб, або 32,8%. Порівняно із 1989 роком міське населення зменшилося на 2,0 млн. осіб, сільське - на 1,2 млн. осіб, проте співвідношення між ними в цілому по країні упродовж останніх двох переписів залишалось практично незмінним.

Таблиця 3. Зміни в розміщенні населення по регіонах України, у співвідношенні з даними перепису населення 1989 року до 2001 року.[21]

	Кількість наявного населення, тис. Осіб		2001 рік у % до 1989
	2001 рік	1989 рік	
Автономна Республіка Крим	2033,7	2063,6	99
Вінницька	1772,4	1932,6	92
Волинська	1060,7	1061,2	100
Дніпропетровська	3567,6	3881,2	92
Донецька	4841,1	5332,4	91
Житомирська	1389,5	1545,4	90
Закарпатська	1258,3	1252,3	100
Запорізька	1929,2	2081,8	93
Івано-Франківська	1409,8	1423,5	99
Київська	1827,9	1940,0	94
Кіровоградська	1133,1	1239,4	91
Луганська	2546,2	2862,7	89
Львівська	2626,5	2747,7	96
Миколаївська	1264,7	1330,6	95
Одеська	2469,0	2642,6	93
Полтавська	1630,1	1753,0	93
Рівненська	1173,3	1169,7	100
Сумська	1299,7	1432,7	91
Тернопільська	1142,4	1168,9	98
Харківська	2914,2	3195,0	91
Херсонська	1175,1	1240,0	95
Хмельницька	1430,8	1527,1	94
Черкаська	1402,9	1531,5	92
Чернівецька	922,8	938,0	98
Чернігівська	1245,3	1415,9	88
м. Київ	2611,3	2602,8	100
м. Севастополь ^{x)}	379,5	395,0	96

X) Включаючи населені пункти, підпорядковані міській раді

Тим самим можна казати, що урбанізація в країні призупинилася. (див. табл.4). Частка міського населення зросла в 11 областях України, зменшилася - у 5, в інших 11 - залишилася без змін. Зміни відбулися переважно у центральних, а також у деяких західних та південних регіонах. Визначаюча риса вітчизняної урбанізації — її вкрай форсований характер. Якщо, наприклад, США, щоб перейти до рівня 15% міського населення до 70 %-ної позначки цього показника, знадобилося більше ста років (з 1850-го по початок 50-х рр. XX сторіччя), то СРСР цю відстань подолав фактично менш ніж за 50 років, оскільки із цього періоду належить відняти десять

Таблиця 4. Розміщення та співвідношення міського та сільського населення по регіонах України (2005р.) [23]

	Кількість наявного населення, тис. осіб		У % до всього населення		Довідково за 1989 рік	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
Автономна Республіка Крим	1274,3	759,4	63	37	65	35
Вінницька	818,9	953,5	46	54	44	56
Волинська	533,2	527,5	50	50	49	51
Дніпропетровська	2960,3	607,3	83	17	83	17
Донецька	4363,6	477,5	90	10	90	10
Житомирська	775,4	614,1	56	44	53	47
Закарпатська	466,0	792,3	37	63	41	59
Запорізька	1458,2	471,0	76	24	76	24
Івано-Франківська	593,0	816,8	42	58	42	58
Київська	1053,5	774,4	58	42	54	46
Кіровоградська	682,0	451,1	60	40	60	40
Луганська	2190,8	355,4	86	14	86	14
Львівська	1558,7	1067,8	59	41	59	41
Миколаївська	838,8	425,9	66	34	66	34
Одеська	1624,6	844,4	66	34	66	34
Полтавська	956,8	673,3	59	41	57	43
Рівненська	549,7	623,6	47	53	45	55
Сумська	842,9	456,8	65	35	62	38
Тернопільська	485,6	656,8	43	57	41	59
Харківська	2288,7	625,5	79	21	79	21
Херсонська	706,2	468,9	60	40	61	39
Хмельницька	729,6	701,2	51	49	47	53
Черкаська	753,6	649,3	54	46	53	47
Чернівецька	373,5	549,3	40	60	42	58
Чернігівська	727,2	518,1	58	42	53	47
м. Київ	2611,3	-	100	-	100	-
м. Севастополь ^{x)}	358,1	21,4	94	6	95	5

^{x)} Включаючи населені пункти, підпорядковані міській раді

років, які припадають на Велику Вітчизняну війну та післявоєнне відновлення (20-70рр.). Головний недолік форсованої урбанізації полягає в тому, що вона руйнує природну поступовість динаміки переміщення населення у міста (з малого міста у середнє місто, з нього у великий центр), що призводить до наповнення великих міст абсолютно не адаптованим до міського життя населенням, що дезорганізує впливає на розвиток міської субкультури. Маргіналізація населення торкається не тільки щойно прибулих, але й корінних городян, котрі переймають не культурні звички та звичаї переселенців. Друга істотна риса полягає в тому, що на протязі довгого часу урбанізація була небажаним продуктом індустріалізації, причому в основному оборонного призначення (ВПК). По причині цього

міста формувалися не як основи культури та цивілізованості, а як гуртожитки при промислових підприємствах-гігантах. Однобічний функціональний розвиток, індустріальна домінанта у збиток соціальній сфері, слабкість соціально-культурного потенціалу, низька якість міського середовища, погана екологія та інші прояви недостатньої уваги до людини у місті — плата за неухвагу до якісних параметрів урбанізації, за недооцінку значимості її соціокультурного змісту. Такого роду закриті поселення, прийнявши зовнішні ознаки урбанізованого, по своїй більшості, не відповідали світовим нормам по образу та якості життя населення та обладнання міської середина. До сих пір зберігається малометражність та скупченість, низька якість житлового фонду в пострадянських містах. Так згідно офіційній статистиці, хоча й намітилося зростання кв. метрів жилої площини на 1 жителя, але сильно поступається нормам розвинутих європейських країн.(див. табл.5)

Таблиця 5. Змінення житлового фонду України [21]

	(млн. кв. м загальної площини)						
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Весь житловий фонд	922,1	978,3	1015,0	1026,1	1031,7	1035,7	1040,0
Міський житловий фонд	574,3	616,6	643,2	653,4	658,4	661,7	663,4
Сільський житловий фонд	347,8	361,7	371,8	372,7	373,3	374,0	376,6
У середньому на одного жителя, м ²	17,8	19,2	20,7	21,0	21,3	21,6	21,8

Розвитком міст під час всього радянського періоду управляла формула «обмеження росту великих міст та розвиток середніх та малих міст». У цьому напрямку вживалися чималі адміністративні зусилля, орієнтовані на збільшення кількості малих та середніх міст, але соціальний ефект такої стратегії виявився явно нижче очікуваного.

Динаміка чисельності міст різного типу та долі

проживаючого в них населення та регіональні диспропорції.

Неможливість обмеження росту великих міст адміністративно - вольовими методами була доведена європейською практикою урбанізації ще у XIX сторіччі. В наших умовах зусилля, спрямовані на утримання росту

більших міст, поверталися лиш систематичним недорозвитком їх соціальної інфраструктури та дефіцитом житла. Як наслідок — велике відставання від Заходу за даним показником: якщо там на одного жителя міста доводиться більш 50 кв. м. загальної площі, то в Україні — 21,8, а в Росії — близько 17.

Гострою проблемою пострадянських міст, особливо великих, є дуже високий рівень соціального розшарування. Так, по існуючим даним, децільний коефіцієнт (відношення рівня життя найбільш багатих прошарків до найбільш бідних) у Москві на червень 2000 г. був 1:47, у Ростові 1:25, а в цілому по Росії він знаходився десь в межах 20 [17]. Аналогічних даних по Україні знайти не вдалося, але у доповіді Міністра праці та соціальної політики Папієва було наведене співвідношення рівня максимальних офіційних зарплат до мінімальних. В Україні у 2006 р. воно виявилось 100:1. Таким чином можна зробити висновок що децільний коефіцієнт буде ще з більшим відривом. Середня зарплатня в 2005 році по Тернопільській області була в 2,5р. нижче середньої зарплатні по Київській області. А рівень безробіття в 15 разів вище в Тернополі аніж у Києві [22]. Для порівняння можна взяти, останні дані, по яким у Китаї цей показник складає 3, в Японії — 6, в Германії — 7, в Швеції — 11, в США — 14 [17].

Вплив архітектури на соціальні зв'язки та ідентифікацію в соціальному просторі. З будівництвом багатопід'їздних багатоповерхових будинків зникло поняття «двір». Раніше була (візуально) закрита окреслена територія, яку створювала соціально-психологічна спільність жителів, діти почували себе в безпеці, освоювали світ дорослого життя і були під контролем, існувала взаємодопомога, близькість і теплота. Тепер зникла межа між вулицею і подвір'ям або масштаби подвір'я настільки великі, що не співвідносяться з фізичним і психологічним простором індивіду. Між мешканцями будинку, де більш ста квартир - не може бути природної спільності (згадаємо Ф. Тьоніса). Тому, діти товаришують по під'їздах, а дорослі не знають сусідів по площадці. Дітям ніде грати, ніхто не відповідає за чистоту цієї «нічії» території. Звідси дитячий травматизм, більше квартир-

них крадіжок і асоціальна поведінка підлітків, їхня агресія по відношенню до матеріального середовища. Дослідження лєнінградських та естонських соціологів (70pp.) показали руйнівний антигуманний вплив міської архітектури масової житлової забудови, перш за все спальні масиви, за які отримані держ. премії. Треба повернути містам і житловому середовищу людський вигляд.

Оцінки соціальних наслідків урбанізму полярні.

1. Класична точка зору Л. Вірта (1938 р.). Збільшення кількості і щільності населення і гетерогенності середовища (хочь створюється величезна кількість можливих альтернатив) породжують стреси і неврози, почуття самотності і байдужість до «ближнього». Вона знижує вплив або руйнує первинні спільноти (сімейно-родинні, приятельські, сусідське коло спілкування), які зберігають і захищають від руйнівних соціальних і психологічних процесів, викликаних урбанізацією (технізацією життєвого середовища).

Дійсно, сусідське спілкування жителів багатоквартирних будинків мінімальне і відчужене, анонімна кількість контактів у транспорті, на вулиці, у магазинах викликає «психологічну втому» і бажання усамітнитися навіть вдома, в сім'ї (немає бажання спілкуватися) до цього також сприяють сучасні засоби дозвілля (TV, відео, ПК). Людині хочеться спокою, немає часу та сил на захоплення, хоббі, культурно насичене дозвілля. Хоча велике місто дає великий вибір видовищних заходів, більшість жителів ними майже не користується постійно. Дослідження студентів минулих років показали, що мало хто відвідує театри, концерти і ходить у спортзали або басейн, що казати про інші прошарки? Звідси зростання злочинності й асоціальних форм поведінки, особливо серед молоді та підлітків.

2. М.Ганс (1962 р.) заперечує песимістичні оцінки Вірта: порушення традиційних зв'язків компенсується появою нових зв'язків. Багато чого залежить від освіти, професії, етносу, культурних навичок. Для міських жителів характерна побудова нових мікроспільнот (соціальних світів), що

заміщають відсутні, або які розпалися: родинні і сусідські зв'язки. У ці світи (коло спілкування) входять: колеги по роботі, товариству, члени сім'ї і друзі, компанія в барі, спортсекції й ін., що можуть не знати один одного і не перетинатися між собою. З усіма індивід підтримує постійні контакти особисто, по телефону, пошті й інтернету, що створює в нього почуття співпричетності, психологічної захищеності і моральної підтримки.

3. К. Фішер (1976 р.) висунув теорію субкультур, що співіснують у великому місті (напр. Молодіжних субкультур більш десятка). Фішер вважає, що в основі міських мікроспільнот лежить подібність у культурних інтересах і смаках, тому виникає велика кількість різнорідних первинних груп за інтересами. Більш того, чим більше місто, тим ширші і різноманітні можливості знайти «своє» індивідуалізоване коло. (Дісно культура інформаційного суспільства - це поліфонія мікрокультурних спільнот-Л.Ч.). Модельєри, скрипалі, лесбійки, аматори марок, хорвати - створюють свої об'єднання і зони дозвілля для спілкування у своєму колі. Між субкультурами можуть виникати конфлікти на ґрунті не подібності цінностей і норм, але жителям великих міст властива велика толерантність.

Приклад із м. Сан-Франціско. У кінці 80-х виявилось, що серед жителів-самотніх або бездітних пар, або співмешканців більше, ніж сімей із дітьми. Висока толерантність мешканців-велике число гомосексуальних пар. Такі люди велику частину часу проводять поза будинком, харчуються і відпочивають у громадських закладах. Звідси будівництво недорого житла переважно у вигляді *КОНДІНУМІВ* (малими модулями) із невеликим числом і розміром кімнат: маленька спальня і ледве більша кімната для спілкування, зустрічей із гостем, відсутня традиційна кухня, є бар із стойкою, холодильник і мікрохвильовою плитою. Цей процес йшов більш 10 років. Мерія забила тривогу і була прийнята програма поширення традиційних сімей і стимулювання народжуваності, змінені типи будівельно-житлового комплексу і інш.

4. Греєр (1972) і Дослідження 1982-84 р.р. підтвердили наявність тенденцій, описаних Віртом (1) і Гансом (2). Сусідські зв'язки слабшають, але сімейні, приятельські, етнічні і професійні зберігають своє значення, хоча і змінюють форми та інтенсивність контактів, а також зміст спілкування.

5. Барнек (1970). Досліджував етнічні меншості Канади, у тому числі українців. Виявив, що в етнічних українців ступінь національної самосвідомості і єдності з одноплемінниками вищий в жителів великих і середніх міст, ніж у малих поселеннях і сільській місцевості. Більш однорідне середовище давить і змушує до асиміляції, тоді як автономія і відокремлення міст дозволяє бути самим собою. Друга закономірність - чим більше за кількістю етнічна громада, тим більше вона об'єднана. Тому українці – жителі великих багатонаціональних міст – виявляють більше цікавості до свого історичного коріння і культури, ніж у невеликих містечках.

6. Уорнер (1981 р.) Порівнював готовність до взаємодопомоги городян, що належать до різних етнічних груп в Америці. Виявилось, що найвище почуття взаємодопомоги в негрів, що він пов'язує з особливостями негритянської протестантської церкви - більш особистісної та неформальної. Крім того, взаємодопомога і різні форми товариства більш властиві біднякам, ніж багатим, що теж могло позначитися на результатах.

Дійсно, урбанізм змінив характер, поведінки і стиль спілкування, потреби й інтереси жителів міст, але з переходом до інформаційного суспільства багато негативних рис пом'якшилися і виникли нові форми соціальних комунікацій і взаємозв'язку. Крім того, зростання міст поставлене під контроль. Законодавство деяких країн обмежує число жителів оптимальними розмірами, а також змінює моделі забудови й архітектури.

Суттєву складність для крупних міст представляє реконструкція старих одно поверхових або малоповерхових будівель, які займають значну частину міста. Студенти – архітектори ПДАБА із гр. 721 та 722 в 2005р.

провели комплексне дослідження житлового середовища м. Дніпропетровська. Проаналізувавши по кожному району співвідношення типів житлової забудови, вік забудови та зношення будівель були зроблені такі висновки: в житловому фонді міст переважають 6-9 поверхові домівки збудовані в 1970-80 рр. XX ст., але ступінь їх зношеності - 70-80%. Процентне співвідношення різних типів будівель по м. Дніпропетровську дорівнює:

- індивідуальний проект –20%;
- дома типових серій більшої поверховості –41 %;
- дома перших типових серій –14%;
- садибні забудови –17,1%;
- забудови до революційного періоду –7,1%;
- елітне житло останніх десятирічч–1,1%.

Середній ступінь зношеності житлового фонду м. Дніпропетровська: будівлі до революційного періоду - 70-100%; домівки перших типових серій- 80-98%; домівки типових серій більшої поверховості -70-80%; індивідуальний проект-46-80%; садибна забудова до 40%; елітне житло до 10%.

Співвідношення будинків різної поверховості в м. Дніпропетровськ складає: одно-двох поверхові –22,9%; трьох п'яти поверхові –15,3%; шості - дев'яти поверхові – 43,6%; десяти - двадцяті п'яти поверхові–18,2%. У Дніпропетровську вся територія розділена і закріплена між господарськими суб'єктами, підприємствами. В результаті приватизації вони одержали не тільки акції своїх заводів, але і фактично задарма одержали будинки, магазини, землі в мікрорайоні. Вони їх здають в оренду або самі експлуатують, одержуючи прибуток із сфери послуг в особисті кишені. Вони не платять земельні податки, не асфальтують і не освітлюють вулиці, не борються з амброзією, а тільки стрижуть «надприбуток». В результаті дослідження студентами архітекторами було розроблено комплексний показник - **Індекс комфортності житлового середовища**, який можна розраховувати на основі такої формули (див. табл. 6) :

$$I = (A+B) \cdot 0.001 + B \cdot 0.1 + \Gamma - D \cdot 0.5 - E$$

Де - Коефіцієнт щільності населення (А)

Коефіцієнт щільності забудови (Б);

Коефіцієнт зношеності житлового фонду (В)

Екологічний коефіцієнт (Г)

Коефіцієнт доступності рекреаційних зон (Д)

Коефіцієнт доступності адміністративно-культурного центру (Е)

Таблиця 6. Індекс комфортності житлового середовища.

Назва району	Коефіцієнт щільності населення (А*0.001)	Коефіцієнт щільності забудови (Б*0.001)	Коефіцієнт зношеності будівель (В*0.1)	Екологічний коефіцієнт (Г)	Коефіцієнт доступності рекреаційних зон (Д*0.5)	Коефіцієнт доступності центра (Е)	Індекс комфортності Житлового середовища
Жовтневий	0.8	0.3	6.3	2	2.5	5	1.9
Бабушкінський	1	0.3	5.5	1.5	1.8	3.5	3
Кировський	0.09	0.8	7.8	3.5	2.3	5	4.9
Красногвардійський	0.19	0.35	7.9	5	1	3	9.4
Ленінський	0.07	0.7	5.8	4	1	2	7.6
Таромський	0.07	0.15	4	2	1	1	4.2
Амур-Нижньодніпровський	0.27	0.6	7.6	1	1.3	2	6.2
Самарський	0.02	0.3	6	3	1.5	2	5.8
Індустріальний	0.11	0.5	7.6	3	1.3	1	8.9

Примітка. В наступному, можна додати коефіцієнти розвитку побутових, освітніх медичних і культурних інфраструктур та їх доступності та якості у кожному мікрорайоні, поселенні або сільському районі.

ВИСНОВКИ. Форсований характер урбанізації в радянські часи та її підлеглисть промислового розвитку призвели до того, що зростання міст сильно випереджало культуру та самосвідомість городян. Міська субкультура на протязі багатьох десятиріч не розвивалася, а скоріш руйнувалася. Як пише російський соціо урбанолог В.Л. Глазичев: «В Росії не було та нема міст, якщо під містом розуміти перш за все соціальну організованість громадян. Місце міст (в європейській трактовці цього поняття) в Росії все ще займають слободи, які мають лише зовнішню форму міста... Уявлення про громадянські обов'язки, яке виробляються на рівні муніципального права та саме на цьому рівні виявляються із більшою силою, ... ще не відноситься до нашого менталітету» [17, 137]. Подібна картина й в містах України.

Зупинка росту якісних показників урбанізації призвела до того, що найбільш розвинені міста нашої країни виявились не готовими стати флагманами оновлення суспільства на демократичних основах. Свідомство недостатньої громадянської зрілості городян — повільні темпи визрівання ефективних форм міського суспільного самоврядування. Наприклад – асоціацій та товариств мешканців багатоквартирних будинків або активність на місцевих виборах влади. Недостатня цивілізованість значної частини наших городян ускладнює рішення багатьох відомих проблем організації міського життя, наприклад збору та утилізації сміття: його сортування у стані збору. Спроби аналогічним чином організувати збір сміття досі не увінчалися успіхом: мало того, що мешканці не сортують сміття, з часом ємкості для сміття крадуть або ламають.

Головним резервом зростання ефективності політики по керуванню містом є підключення городян до активної участі у вирішенні усіх питань міського життя. Отже, ніхто краще міських жителів не знає, де не вистачає булочної чи пральної, де має сенс зробити автобусну зупинку, прокласти на газоні доріжку чи бетонні плити. Все це сприяє вихованню городянина - хазяїна міста, формує місцевий патріотизм, стабілізує таким чином склад

населення міста чи селища.

Комплексний план розвитку міст передбачає його трактування як особливого соціального простору та територіальної спільноти. До плану потрібно включати такі розділи: 1. Розвиток і збалансування соціальної структури міста; 2. Розвиток і збалансування структури економіки; 3. Збалансоване та перспективне містобудування; 4. Розвиток системи регіональної освіти, науки та медицини (відтворення продуктивних сил людських ресурсів); 5. Соціокультурний розвиток міста; 6. Підвищення якості життя населення; 7. Система контролю та моніторингу за виконанням плану.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. На основі статистичних даних за конкретний період прослідкуйте динаміку зміни соціально-демографічного та етнічного складу населення різних регіонів країни.

2. Порівняйте регіони країни по розміщенню населення за різними типами поселень та визначте щільність заселення різних регіонів. Намалюйте мапу.

3. Порівняйте галузеву структуру регіонів, долю зайнятих та безробітних, середній рівень життя по регіонах країни.

4. Порівняйте регіони країни та окремі поселення по якості житлової середовища та благоустрою поселень.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

Розселення- це процес розподілу поселень по заселеній території країни та розподілу населення по поселеннях і розміщення людей у межах поселення, також процеси їх міграцій в межах поселення та країни.

Соціальний простір — це опанована людьми територія, яка містить безліч об'єктів та зв'язків між ними: поселення, соціальна інфраструктура, підприємства, господарчі та рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі, соціальні спільноти.

Соціально територіальна спільність — стійка сукупність людей, об'єднаних спільністю просторових умов життя, господарчого устрою, образом життя та взаємо залежністю.

Регіон — частина території країни, яка має особливості та єдність природних, соціально-економічних, історичних, національних, культурних та інших умов.

Регіональна політика — система цілей та завдань, сукупність економічних та організаційно-правових механізмів, загально улагоджених дій органів державної влади та місцевого самоврядування по забезпеченню умов соціального відтворення населення регіону та його ефективного функціонування як частини соціальної системи держави.

Регіональна соціологія—галузь соціологічного знання, яка вивчає форми територіальної організації соціальної структури суспільства, соціальні зв'язки та відношення, інститутів та процесів, соціальних узагальнень та соціальних груп в їх розвитку.

Урбанізація - процес швидкого розвитку міст та перевага міського населення над сільським.

Маргінальність- - характеристика проміжного положення жителів, які нещодавно переїхали (колишні селяни у місті, емігранти) . Це ситуація, коли люди із одної культури вийшли, а в нову ще не увійшли.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гидденс Э. Социология. М., -1999 (гл. 4).
2. Гладкий Ю.Н; Чистобаев А.И. Основы региональной политики. СПб, -1998.
3. Гинберг А.Г. Основы региональной экономики. М.: Гос. ун-т. Высшая школа экономики, 2000 (гл. 8).
4. Игнатов В.Г., Бутов В.И. Регионоведение. М.: Тесса, -2000 (гл. X).
5. Кахаров А.Г. Социология регионов. М.,-1996.
6. Колесников Ю.С. Региональная социология. В уч. «Социология: Курс лекций». Ростов на Дону,- МарТ, 1998.
7. Рабочая книга социолога. М.: Наука, 1983 (гл. 3, § 3).
8. Смирнов С.Н. Региональные аспекты социальной политики. М.: Гелиос,1999.
9. Доценко А.І. Регіональні розселення: проблеми та перспективи.-К.: Наукова думка,1994.
10. Яницкий О.Н. Социология города // Социология в России /. М., - 1998.
11. Малиновский М. Социологические проблемы **города**. Жешув, 1998 (на польск. мов.).
12. Медведев Ж. Восемь соток в Лондоне.//2000. 8.09.06,- Аспекты .С2
13. Сакс Жанте С. Гуманизация города // Международный журнал социальных наук. 1996. № 14.
14. Яницкий О.Н. Научно-технический прогресс, человеческий фактор и воспроизводственная функция городской среды //Проблемы качества городской среды. М., 1989.
15. Пивоваров Ю.П.Современная урбанизация. М., -1994.
16. Моисеев Н. Мегалополисы // Свободная мысль.,- 1997.,- № 3.
17. Глазычев В.Л. Города России на пороге урбанизации // Город как социально-культурное явление исторического процесса. М., 1995.
18. Колесников Ю.С. Прикладная социология. Ростов- на – Дону .Феникс. 2001.,-с.39-64
- 19.Чернова Л.Є. Курс лекцій з соціології . Дн-к, - ПДАБА.- 2006р.,- Лекція 5.

САЙТИ

20. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
21. <http://www.i-soc.com.ua/>
22. <http://gazeta.ua>
23. www.analitik.org.ua/ukr/current-comment/social/